

Harri-Pekka
Pietikäinen

MYYTTINEN HAUKI

Järvien
saalistajan
tarina ja
perintö

BAZAR

Harri-Pekka Pietikäinen

MYYYTTINEN HAUKI

Järvien saalistajan tarina ja perintö

BAZAR

Ensimmäinen painos

© Harri-Pekka Pietikäinen ja Bazar Kustannus 2026

Bazar Kustannus on osa Werner Söderström Osakeyhtiötä

Lönnrotinkatu 18 A, 00120 Helsinki

ISBN 978-952-403-839-3

Taitto Jukka Iivarinen / Taittopalvelu Vitale

Painettu EU:ssa

Tuoteturvallisuuteen liittyvät tiedustelut:

tuotevastuu@bazarkustannus.fi

Esox lucius
Jänkäkoira

Tämä on haukiystävällinen teos.

SISÄLLYS

Aluksi	13
1 Hauki mytologiassa	23
Maailmankaikkeuden synty.....	27
Tulen synty.....	29
Kolme eriväristä kalaa	35
Veden voima.....	38
Veen koira	47
2 Hauki kansantarinoissa	56
Hauen pää ja sen luut.....	60
Risti hauen päässä.....	66
Hauen nimi.....	67
Hauen kutsumanimiä	69
Hauki ja syntymä	71
Hauki ja kuolema	73
Hauki säätilojen ja kalaonnen ennustajana.....	75
Kalastajien myyttinen hauki	76
Noitien ja šamaanien parantava hauki	79
Hauki kalliomaalauksissa	83

Hauen laulu	89
Hauki populaarikulttuurissa	93
3 Hauki kalatarinoissa	98
Tarinoita kaloista	100
Poskettomimmat haukitarinat.....	105
Tarinoita hauesta ja ihmisestä	122
4 Hauen historia.....	129
Hauen ja suomalaisen ihmisen historia	131
Ihmisen ja hauen opportunisti	135
Pelätty ja vihattu peto	141
5 Hauen anatomia.....	147
Hauen koko ja ikä	148
Hauen vaihtuva väritys.....	153
Hauen pää, leukaluut ja hampaat	154
Saalistajan ominaisuudet	157
Hauen levinneisyys	161
Liikkuva hauki	165
Hauen kutu ja lisääntyminen.....	167
Onko hauella tunteita?	170
6 Hauen merkitys	187
Järvien ekopyramidin vartija	194
Hauen symbolinen ja tarinallinen merkitys	196
Suomalainen mielenmaisema ja hauki.....	199

7 Hauen tulevaisuus.....	203
Kalastamisen merkitys hauen tulevaisuudelle.....	211
Ilmasto muuttuu, mutta muuttuuko hauki?	215
Suomen vesistöjen tila.....	219
Mitä tulevaisuus tuo tullessaan?	222
Myyttisen hauen lopputulema.....	231
Kiitos	235
Lähdeviitteet.....	237
Lähteet.....	249

ALUKSI

Kirkkaat auringonsäteet läpäisevät suomalaisen järven tumman veden pinnan. Höttöinen pohja näyttää pinnan yläpuolelle tummalta ja epämääräiseltä. Silmämääräistä syvyyttä on vaikea hahmottaa. Kenties metri tai hieman vähemmän. Kaislat taipuvat kepeästi ja kahisevat vienon tuulen puhaltaessa niiden lävitse ja ohi. Jossain puoli metriä alempana, kaislojen väleissä, on tumma hahmo. Sitä on lähes mahdoton erottaa. Säteet osuvat hahmoon ja paljastavat kimallellen sen tummanvihertävän ja laikullisen pinnan. Torpedomainen muoto on pitkä ja suippo. Hahmo on kaislojen välissä ja odottaa kärsivällisesti.

Ahvenparvi pyrähtää paikalle. Useita kymmeniä pieniä ahvenia, jotka lipuvat rauhassa toistensa liikkeitä mukailien. Kaislojen liikehdintä saa ahvenet säpsähtämään. Ne tekevät nopean pyrähdysen. Evoluutio on ohjelmoinut ahvenet pysymään mahdollisimman tehokkaasti hengissä. Seuraessaan vaistojaan ne eivät silti huomaa vieressä olevaa vaaraa. Hahmoa, jonka oma selviytyminen kiteytyy saalistamiseen. Liikkumatta se odottaa, kunnes muista hieman etäämmälle ajautunut ahven on sen kuonon lähellä.

Silmänräpäyksessä pyrstö heilahtaa ja ohjus sinkoutuu kohti edessä olevaa saalista. Valtava suu avautuu, ja siellä olevat terävät hampaat nappaavat ahvenen. Muutama pään nykäisy ja kiikissä oleva ahven kääntyy sivuttaisesta asennosta pituussuuntaan, jolloin se on helpommin nieltävä. Tilanteen tajunneet muut ahvenet kimpoavat kauemmas. Parvi jatkaa vaellustaan yhtä ahventa pienempänä. Tumma hahmo, hauki, jää ilmeisen kylläisenä paikalleen, kunnes lipuu hitaasti syvemmälle kaislojen suojaan.

Meille suomalaisille järvi edustaa jotain erityislaatuista. Se symboloi syntymää ja kuolemaa, pyhyttä ja pelkoja – elämää. Järvellä on ollut merkittävä rooli historiassamme. Onkin perusteltua todeta, että mitä syvemmälle järveen katsomme, sitä syvemmälle sukellamme kohti omaa sielunmaisemaamme.

Toki ympäristöllä on ollut sielullista merkitystä ihmisille kansallisuudesta tai aikakaudesta riippumatta. 1800-luvulla elänyt maineikas filosofi Henry Thoreau ennakoiki nykyaikaista ekologista ajattelua: kirjoittamissaan kirjoissa hän kuvasi ihanoiden yksinkertaista elämää luonnon keskellä ja arvosteli voimakkaasti yhteiskuntaa, rohkaisten ihmisiä jopa kansalaisyhteiskunnattomuuteen. Järven Thoreau totesi olevan luonteeltaan kuin ”maan ja taivaan välimuoto”. Siinä missä maalla aaltoilevat pelkästään ruoho, heinäkorret sekä kevyimmät puut, järven pinnalla olevan veden tuuli sysää liikkeeseen. Thoreau havainnollisti, kuinka valojuovat ja -välkkeet veden pinnalla paljastavat sen, missä kohti tuulen henki kulkee juuri sillä hetkellä. Hän hämmästeli avoimesti myös järven läpinäkyvyyttä. Sitä, että me ihmiset voimme katsoa pinnasta alaspäin. ”Kenties

meidän tulisi katsella siihen niin kauan, että näkisimme ilman-kin pinnan ja huomaisimme, milloin vieläkin ylevämpi henki liikkuu ilmojen yläpuolella”, Thoreau pohti kirjassaan *Elämää metsässä*.¹

Vedessä elävät kalat ovat kiehtoneet ihmisiä läpi historian. Jopa hämmäntävän paljon, jos ottaa huomioon, ettei valtaosa kalalajeista ole järin sivistyneitä tai ajattelevia. Tietävästi yksikään kalalaji ei myöskään osaa puhua tavalla, jota me ihmiset ymmärtäisimme.² Pois lukien kuin ehkä delfiinit ja jotkut valaslajit ei kaloilla ole myöskään kyvykkyyttä monimutkaiisiin temppeihin, eivätkä ne akvaariokaloja lukuun ottamatta sovellu ihmisten lemmikkieläimiksi. Toki akvaariokalojen soveltuvuus lemmikeiksi on sekin nykytiedon valossa kyseenalaista, etenkin etiikan osalta.

Kaloissa on kuitenkin jotain kiehtovaa, joka saa meidät tutkimaan niitä ja kertomaan niistä tarinoita. Siinä missä kalat ovat vuosisatojen ajan olleet osa myyttisiä kertomuksia, luonnontieteen parissa tehdyt tutkimukset ovat löytäneet alati lisää syvyyttä niiden autonomiasta ja käyttäytymisestä.

Luonnontieteen avartaman kuvan vastapainoksi populaarikulttuuri on onnistunut lokeroimaan joitain kalalajeja ihmisiä kiehtoviin mutta perin jäykkiin ja joustamattomiin laatikoihin. Kiitos kirjojen ja elokuvien jotkut niistä ovat saaneet jopa ikonisen aseman ihmisten keskuudessa. Yhdysvaltalaiskirjailija Herman Melville kirjoitti vuonna 1851 teoksen *Moby Dick*. Sen tarinassa jahdataan suurta valkoista kaskelottia, joka toki on tarkemmin ottaen nisäkäs eikä kala. Kirja on sittemmin nostettu klassikoksi. Niin ikään toinen amerikkalainen kirjailijasuuruus Ernest Hemingway kuvasi hänkin, vuonna 1952

julkaistussa pienoisromaanissaan *Vanhus ja meri*, suuren kalan pyydystämistä ja kalan suhdetta ihmiseen. Julkaisua seuraavana vuonna Hemingway palkittiin teoksestaan Pulitzer-palkinnolla. Peter Benchley, yhdysvaltalainen hänkin, kirjoitti vuonna 1974 julkaistun jännitysromaanin *Tappajahai*, jonka suosiota seurasi vielä suurempaan suosioon yltänyt Steven Spielbergin ohjaama Hollywood-elokuva. Tositapahtumista innoituksensa saanut mutta käytännössä täysin seipitetty tarina mustamaalasi valkohaita vuosikymmenien ajan. Jälkeenpäin Benchley pyysi anteeksi ja katui, kuinka oli tietämättömänä tehnyt hallaa kolmieväisille.³ Valkohain ikoninen maine merten rokkitähtenä on pysynyt tähän päivään saakka. Pureudun myöhemmin molempiin näistä kahdesta teoksesta hieman tarkemmin.

Ihmisten henkeä uhkaavien kalojen ohella populaarikulttuuri on rahastanut myös ystävällismielisillä merenelävillä. 1960-luvulla esitetty tv-sarja *Flipper* kuvasi delfiinit ihmisen kaltaisina hahmoina. 1990-luvulla ihmisten sydämet sulatti puolestaan miekkavalas Willy elokuvassa *Free Willy*. Vuosituhannen vaihteen jälkeen animaatiostudio Pixar esitteli suurelle yleisölle vuokkokala Marlinin ja hänen poikansa Nemon suuren suosion saaneessa elokuvassa *Nemoa etsimässä*. Yhteistä kaikissa edellä mainituissa esimerkeissä on, että niiden tarinoiden eläinhahmot on pyritty esittämään inhimillisinä. He käyttäytyvät ihmisen logiikan mukaisesti, minkä vuoksi ne ovat meille samaistuttavia.

Disneyn tuottamia piirroselokuvia on syytetty paikoin niiden tavasta esittää puutteellista tai jopa valheellista kuvaa rakkaudesta ja parisuhteesta. Saman syyttävän sormen voi osoittaa myös niiden tapaan kuvata eri eläinlajeja. Inhimilliset

tunteet tuovat samaistumis pintaa, mikä tehostaa katselukokemusta. On silti haitallista, jos jo lapsena päähän iskos tetaan ajatus nähdä kaikki eläimet ihmisten kaltaisina, sillä sitä ne eivät ole.

Edellä mainitut kalatarinat ovat muualta kuin Suomesta. Jos puolestaan katsotaan tunnettuja suomalaisia kalatarinoita, tuoreimmista esimerkeistä mainittakoon Juhani Karilan vuonna 2019 ilmestynyt riemastuttava romaani *Pienen hauen pyydystys*. Se ihastutti laajasti ja voitti ilmestymisvuonnaan Kalevi Jäntin palkinnon. Valtaosa suomalaisista kalatarinoista kumpuaa silti vanhan kansan uskomuksista sekä kansan keskuudessa liikkuneista myyteistä ja tarinoista. Niiden alkuperä on usein populaarikulttuurin klassikoita varhaisemmassa historiassa.

Myös *Kalevalan* runosäkeisiin kätkeytyy monia kaloja. Yksi toistuvimmista kansalliseepoksemme sivuilla esiintyvistä kaloista, joka mainitaan nimeltä, on hauki. Se on yhtä lailla maailman luomismyytissä kuin myös suuri saalis epätoivoisille kosijoille. Näihin molempiin, sekä lukuisiin muihin haukeen liittyviin kansantarinoihin ja kalastajien kertomuksiin, pureudun tulevaisuudessa tarkemmin ja seikkaperäisemmin.

Mutta miksi kalat, kuten hauki, synnyttävät niin suurta mielenkiintoa ja uteliaisuutta meissä ihmisissä? Ehkä merkittävimpiä syitä lienee se, että kalat elävät vetisessä ympäristössä, jossa meidän ihmisten on mahdoton selviytyä pitkäaikaisesti. Ja myös toisinpäin: me elämme kuivalla maalla, joka ei ole kaloille elinkelpoinen. Myös anatomiassamme on merkittäviä eroja. Kun katsot hauen silmiin, näet yhtäaikaisesti tyhjyyttä ja sielukkuutta. Ihmisen piirteisiin verrattuna hauessa on

poissaolevuutta, mikä tekee siitä meille etään tuntuisen ja arvoituksellisen – kenties juuri siksi niin kiehtovan.

Siinä missä hauki lymyää järvessä ja hallitsee kaislikossa, me ihmiset olemme vallanneet koko kuivan maan käyttöömme. Elämme molemmat omassa valtakunnassamme. Me ihmiset yritämme ymmärtää haukea ja haluamme luoda sille merkityksiä. Näin toimimme myös itsemme kohdalla. Pohdimme ja yritämme selvittää, mistä hauki on lähtöisin ja mikä on sen merkitys. Samoin tutkimme sitä, mistä itse olemme tulossa ja mikä on yhteinen suuntamme tulevaisuudessa. Mikä on ihmisen rooli tässä kosmisessa kaikkeudessa?

Samaan aikaan kun mietimme näitä, hauki lipuu hiljaa järven rantaviivaa pitkin odottaen saalista, joka osuisi sen kohdalle. Filosofisesti ja runollisesti kalan ja ihmisen välistä suhdetta kuvannut Ernest Hemingway kirjoitti vanhukselle sanat suuhun: ”Kala, hän sanoi hiljaa ääneen, minä pysyn kanssasi, kunnes kuolen.”⁴

Miksi haluan kirjoittaa hauesta? Huomaan, että itseäni kiehtoo hauessa sama kuin valkohaissa, josta kirjoitin vuonna 2020 julkaistun teokseni *Pinnan alla – Elämäni valkohain kanssa*. Hauki ja valkohai kuuluvat kumpainenkin oman ravintopyramidinsa huipulle. Kaikki niiden ominaisuudet tähtäävät mahdollisimman suureen tehokkuuteen. Niiden molempien ulkoinen olemus on myös yhtäaikaisesti sekä uljas ja upea että riipivä ja pelottava. Hauki ja valkohai nähdään molemmat ensisijaisesti saalistavina petokaloina, mutta ne molemmat uivat valtaosan ajasta rauhassa ja levollisesti – hauki jopa paikallaan möllöttäen. Kumpaisellakin on hallussaan niiden kokoon suhteutettuna valtava määrä fyysistä

voimaa, mutta kumpikaan ei käytä sitä rahtuakaan väriin tarkoitukseen. Kuten todettua, sekä hauen että valkohain elämä tähtää saalistamiseen ja lisääntymiseen. Kaikki muu on turhaa.

Meille suomalaisille hauki on mitä moninaisin kala. Sillä on merkittävä rooli sekä itämerensuomalaisessa mytologiassa että sukupolvilta toisille kantautuvissa kansantarinoissa. Hauki on suosittu hahmo myös tämän päivän kalatarinoissa. Sen kokoa ihailtaan ja sen pyydystämisestä kerskaillaan. Kaiken kruunuksi hauen merkitys järviemme ekologisessa tasapainossa on ratkaiseva. Nämä kaikki huomioiden on lähes ihme, ettei Suomessa ole aiemmin kirjoitettu kokonaisvaltaista kirjaa hauesta ja sen merkityksestä. Ei siis pelkästään kalastuksen näkökulmasta vaan myös kansanperinteeseen, biologiaan ja suomalaiseen sielunmaisemaan peilaten.

Tämä kirja ei yksistään riitä kertomaan jokaista yksityiskohtaa hauesta tai siihen liittyvästä mytologiasta ja kansanperinteestä. Olen pyrkinyt valitsemaan kirjaan mielestäni oleelliset näkökulmat ja mielenkiintoisimmat seikkaperäiset tiedot, jotka toivon mukaan muodostavat ehjän ja kattavan kokonaisuuden. Koska kirja käsittelee haukea nimenomaan kokonaisvaltaisesti, olen joutunut jättämään pois joitain tarkempia pohdintoja ja havaintoja, jotka kirjaan kenties olisivat päätyneet, jos se keskittyisi vain johonkin tiettyyn hauen osa-alueeseen, kuten kansanperinteeseen, historiaan tai ekologiseen merkitykseen. Nyt pyrin tarkastelemaan tarvittavalla huolellisuudella haukea kokonaisena. Myös erinäisissä luvuissa, kuten hauen ennätyskoossa, olen joutunut valitsemaan käyttämäni lähteet. Näin ollen esitän pahoittelut ja onnittelut kaikille,

joiden tuttavapiirissä on kalastettu tässä kirjassa mainittuja suurhaukia suurempia yksilöitä.

Kirjan ensimmäisessä luvussa pureudun hauen varhaiseen mytologiaan ja sen rooliin etenkin *Kalevalassa* ja kalevalaisessa runoudessa. Sitä seuraavassa luvussa käyn läpi haukeen liitettyjä vanhoja kansantarinoita ja uskomuksia. Niissä käytettyjen lähteiden ikä näkyy erityisesti sitaateissa, joissa voi havaita selvästi vanhentuneita ja siksi hieman erikoisia sanamuotoja. Tämän jälkeen pyhitän luvun puolestaan modernin ajan kalatarinoille, minkä jälkeen tutustumme tarkemmin hauen anatomiaan ja käyttäytymiseen. Kirjan loppuosa puolestaan käsittelee hauen roolia ekologisesta näkökulmasta ja pohtii sekä lajin että järviemme tulevaisuutta.

Kirjan sisältö koostuu suuresta määrästä lähdekirjallisuutta. Olen merkinnyt oleellisimmat lähteet tekstiin, ja tarkemmat viitteet ovat kirjan lopussa olevassa lähdeluettelossa. Kirjan tekemisessä on hyödynnetty laajasti myös Suomen Kirjallisuuden Seuran Kansanrunousarkistoa. Myös lähteinä käytetyt arkiston kortit on merkitty viitteisiin, jos haluat päästä niitä tarkemmin tutkimaan. Muu kirjan sisältö koostuu sekä keskusteluista ihmisten kanssa, joilla kullakin on oma erityinen näkökulmansa haukeen, että omakohtaisista kokemuksistani hauesta. Vaikka kyseessä ei ole akateeminen tietokirja, olen pyrkinyt äärimmäiseen tarkkuuteen ja huolellisuuteen aihetta käsitellessäni.

Haukea tutkiessani on käynyt selväksi, että varsinkin myyteistä ja kansantarinoista löytyy samasta aiheesta lukuisia määriä eri versioita. Niin maailman luomismyyttiin kuin tulen syntyyn liittyy monia keskenään osin ristiriitaisia tarinoita,

joissa ydin on silti sama. Olen pyrkinyt valikoimaan näistä tarinoista ja myyteistä mielestäni oleellisimmat. Samoin kansanperinteessä hausta löytyy kosolti erilaisia ennustuksia ja väitteitä, joista niin ikään olen valinnut mielestäni merkityksellisimmät. Luonnontieteessä olen luonnollisesti pyrkinyt niin ikään huolellisuuteen ja tarkkuuteen. Samalla olen halunnut sisällyttää mukaan myös harvemmin kuultuja ja toistaiseksi vähemmän tutkittuja näkemyksiä ja väitteitä hausta, sen merkityksestä ja tulevaisuudesta.

Hauki on merkityksellinen kala, etenkin meille suomalaisille. Tämän kirjan kirjoittamisen vuoksi uskallan epäillä, että se on jopa merkityksellisin. Yksikään toinen kala ei esiinny yhtä vahvasti ja leimallisesti niin kansanperinteessä kuin kalatarinoissa. On siis aikakin, että hauki saa oman kirjansa, jossa se ei esiinny pelkästään pyyntikalana vaan tulee tarkastelluksi kokonaisuutena. Samalla syntyy mahdollisuus kiikaroida hauen avulla myös Suomen luonnon ja järvien tilaa sekä pohtia niiden tulevaisuutta. Kirjan filosofinen ote pyrkii tarjoamaan lukijalle käsitteellisiä keinoja, joiden avulla on mahdollista pohtia, ja ehkä myös kyseenalaistaa, niitä totuttuja ja opittuja käytäntöjä, joiden kautta olemme oppineet katsomaan ympäristöämme – sekä siellä uiskentelevaa myyttistä haukea.

Hauki on muutakin kuin kala

Hauki on yksi Suomen tunnetuimmista ja kiehtovimmista kaloista – järvien hiljainen valtias ja taitava saalistaja. Se on tärkeä osa monimuotoista luontoa ja järviemme ravintoketjua mutta ilmentää myös suomalaista mielenmaisemaa.

Myyttinen hauki – Järvien saalistajan tarina ja perintö on ensimmäinen kokonaisvaltainen teos hauesta. Kirja tarkastelee haukea paitsi kalana myös vaikuttavana olentona, joka esiintyy myyteissä, kansanperinteessä ja *Kalevalassa*.

Harri-Pekka Pietikäinen on toimittaja ja tietokirjailija. *Myyttinen hauki* on hänen kuudes tietokirjansa. Aiemmissa kirjoissaan hän on käsitellyt niin luonnontieteitä, myyttejä kuin ihmisen hyvinvointia.

ISBN 978-952-403-839-3

KL 56.8

www.bazarkustannus.fi

9 789524 038393